

Универзитет у Нишу – Филозофски факултет, Ниш

DOI 10.5937/kultura1964075P
УДК 929.731 Стефан Немања
94:061.27(497.11)"11"
271.222(497.11)-523.6"11"
катеорија

КТИТОРСКА ДЕЛАТНОСТ СТЕФАНА НЕМАЊЕ И ЊЕН ЗНАЧАЈ У ДОБИЈАЊУ СРПСКЕ АУТОКЕФАЛИЈЕ 1219. ГОДИНЕ

Сажетак: У раду се анализом извора и релевантне литературе настоји реконструисати обимна ктиторска делатност великог жупана Стефана Немање, да би се затим довела у везу са добијањем српске Аутокефалије од стране Светога Саве. Показује се да је Стефан Немања својом обимном задужбинарском делатношћу, али и другим активностима у области верске политике, припремио терен за формирање српске Аутокефалне Цркве. До сада у науци није довољно наглашена пресудна важност Немањине ктиторске делатности као камена темељца српске Цркве у средњем веку.

Кључне речи: Стефан Немања, ктиторска делатност, задужбине, српска Црква, аутокефалија

Реч ктитор је грчког порекла и њено право значење јесте добити, стећи. У овом случају се мисли на духовну корист.¹ На

---

¹ Овај текст представља делимично унапређени одељак завршног рада аутора: Павловић, М. (2013) *Стефан Немања и Црква*, стр. 18-33, одбрањеног на Филозофском факултету у Нишу, под менторством проф. др Ђорђа Ђекића.

стицање духовних добара на земљи и на задобијање вечног живота после смрти. Ктитор је могао бити оснивач манастира, цркве, његов наследник или онај на кога су пренета та права, као и лице које је обнављало манастир, даривало га уступајући му одређена имања, поседе и повластице.²

Ктиторска делатност,³ не подразумева само подизање цркава и манастира, већ и слање дарова истима, помагање црквених институција и братстава. Али свакако је најкрупнији облик ктиторске делатности изградња црквених грађевина, која је увек скупа и захтевна. У том погледу, Немањина епоха представља својеврсну прекретницу у српској историји. Он је први велики градитељ цркава и манастира међу српским владарима, и један од највећих ктитора немањићке династије. Док се од времена краља Милутина као оснивачи манастира и цркава јављају и властелини са својим породицама.⁴ Такође, задужбинарство је наставило да живи као традиција српских властелина и у времену турског ропства и значајно допринело очувању српске националне и државотворне свети и континуитету православне духовности међу Србима.

Новина у ктиторској делатности српских владара коју Немања уводи је обимно подизање задужбина, праћено издашним даривањем туђих богомоља. Немања је поставио један образац који су тежили да испрате сви његови наследници на престолу.⁵ Једна од најтипичнијих одлика читаве немањићке епохе јесте управо обимна ктиторска делатност, захваљујући примеру који је Немања дао.

Мотиви за подизање цркава и манастира

Мотиви за подизање богомоља нису недостајали Стефану Немањи и његовим наследницима на трону српских владара.

---

2 За више информација о средњовековном значењу речи „ктитор“ видети: Шуица, М. Ктитор, у: *Лексикон српског средњег века* (1999), Београд: Knoweldge, стр. 336-339. Нарочито видети студију: Троицки, С. (1935) *Ктиторско право у Византији и немањићкој Србији*, Београд: Глас СКА.

3 Ктиторска делатност Стефана Немање одавно је предмет истраживања. За преглед литературе о Немањиној ктиторској делатности видети: Калић, Ј. (2000) Стефан Немања у модерној историографији, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 14.

4 Шуица, М. нав. дело, стр. 337.

5 Ктитори међу српским владарима постоје и пре Немање, један образац на који се он вероватно угледао поставио је још свети кнез Јован Владимир, видети: Ђекић, Ђ. (2018) *Свети Јован Владимир – историја и култ*, Лепосавић: Институт за српску културу, стр. 47.

Најважнији мотив била је свакако побожност и љубав према Богу, али и толико подстицајни страх од Страшног Суда.⁶ Управо за Стефана Немању сведочи његов син Стефан како је манастире подизао да би се Божји угодници заузели за њега код Христа, како каже: *Да ме не осуди на дан страшнога суда и грозног испитивања, онога дана и часа, него да ми буде милостив, тих и утешан...*⁷

Поред тога било је и посебних разлога због којих су манастири подизани. Ако је требало Богу захвалити за какав успех или излечење од тешке болести, или избављење од неке напасти и невоље. Такође, то се чинило, ако је Богу положен завет да ће му се тако одужити за одређену Његову милост. Због тога је Немања подигао манастир Св. Ђорђа у Расу, чим се избавио тамнице у којој се заветовао свецу да ће му „послужити” целог живота ако га ослободи окова.⁸

Но, било је за подизање манастира и других мотива. Један од важних политичких разлога био је чвршће везивање своје владарске личности за Цркву, која је у средњем веку била веома важна организација у држави, од које је могла да зависи и стабилност положаја владара. Власт владара у средњовековној Србији је ограничавао „сабор српске земље”. У сабор су они уводили и све старешине нових манастира које су подигли, и тим путем старали се да у њему повећају свој политички утицај.⁹

Чврсти положај који је династија Немањића имала у земљи добрим делом имала је да захвали и својим задужбинама. Немањићка Србија једна је од ретких држава у средњовековној Европи у којој је ауторитет династије био толико јак, да властела никада није помишљала на њено уклањање са власти. Све завере властеле против владара, а није их било мало, завршавале су се довођењем на трон његовог, најближег сродника, брата или сина. Још један овакав пример не постоји на Балкану тога доба, али ни у читавој Европи, иако су промене владара и владарских кућа на челу држава биле уобичајена појава.

Подизање цркава и манастира много је доприносило чвршћем везивању народа за веру и Цркву. Као младом хришћанском народу код кога се православље тек одомаћило

---

6 Марковић, В. (2002) *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Горњи Милановац: Лио, стр. 103-105.

7 Првовенчани, С. (1988) *Сабрани списи*, Београд: Српска књижевна задруга, стр. 74.

8 Исто, стр. 68.

9 Марковић, В. нав. дело, стр. 107.

Србима је ктиторски напор Стефана Немање много помогао да се приближе Цркви као институцији и да постану њен органски део. Разграната мрежа Немањиних задужбина била је често први непосредни контакт његових поданика са презвитерима, литургијом, црквеним животом и учењем. Задужбине посађене широм српске земље омогућиле су многим Србима да се први пут сусретну са црквеним богослужењем и Светим Тајнама. Тако је Немања много допринео мисионарској делатности Православне Цркве међу Србима. Тек са Светим Савом процес покрштавања Срба сматра се коначно завршеним. Стефан Немања је много допринео да то тако буде.

Подизање цркава и манастира била је и једна од дужности хришћанских владара у средњовековној Европи. Лик идеалног владара у средњем веку није зависио само од успешног ратовања и освојених градова, већ и од његове „благочастивости” и „христољубивости”, што, између осталог, значи и од подигнутих манастира и цркава учињених прилога и завештања и уопште ктиторских напора.

Један од специјалних узрока подизању манастира био је да владари подижу манастире себи за гробнице. У Византији је почев од царева па до обичних људи било веома важно питање где ће бити сахрањени. Свако се трудио да себи обезбеди гроб у неком постојећем храму, или уколико може да због тога сагради манастир или цркву. Српски владари у средњем веку су по правилу подизали гробне цркве, тј. храмове у којима ће бити сахрањени када умру. Ту намену је Немања дао Студеници и жеља му је била испуњена.

Мотива је дакле за подизање задужбина било више него дозвољно. Немањићи су су на том пољу били веома ревносни и пожртвовани. Њихови ратови, победе и освајања, културни и привредни домети, нису ни близу значаја који имају њихове задужбине, вечно посађене међу Србима.

Немањино задужбинарство на делу

Своју ктиторску делатност Немања је започео још у првим годинама своје владавине, када је као удеони кнез управљао источним областима Србије.¹⁰ Његову област сачињавале су жупе Топлица, Ибар, Расина и Реке, односно подручје Пусте Реке,¹¹ док је на великожупанском престолу био његов нај-

---

10 О Стефану Немањи као удеоном кнезу, видети: Благојевић, М. (1997) Српске удеоне кнежевине, *ЗРВИ* 36, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 45-62.

11 Исто, стр. 58-60. Географски положај средњовековних жупа Топлице, Ибра и Расине утврђен је на основу положаја долина истоимених река.

старији брат Тихомир. Јабуку раздора између Стефана и његове браће посадио је цар Манојло Комнин приликом сусрета са Немањом у околини Ниша,¹² када је њему доделио на уживање жупу Дубочицу и одликовао га титулом „царски сан”,¹³ с тим да тај посед не могу да наследе његова браћа. Тиме је Стефан Немања постао двоструки вазал, према брату Тихомиру и према византијском цару Манојлу.

У сплету ових догађаја који погоршавају Немањин однос са старијом браћом и доводе до сукоба који се завршио Немањиним освајањем власти у Србији, он је саградио своје прве две задужбине.¹⁴

Има индиција да га је на подизање првих задужбина подстакао сам цар Манојло I Комнин. С обзиром на то да се из житија стиче утисак како је Немања готово тијумфално кренуо да гради цркве у Топлици, то није могло бити без сагласности византијског цара, што значи да је важан предмет његових разговора са Манојлом I Комнином морала бити градња првих Немањиних задужбина.¹⁵ Ова тврдња је тим пре логичнија, јер знамо да је киторска делатност у Србији последица угледања на византијску традицију.¹⁶

Одређивање положаја жупе Река било је предмет многобројних истраживања. Одговор на ово питање који се може прихватити, дао је: Благојевић, М. (1996) Жупа Реке и Дендра Јована Кинама, *ЗРВИ* 35, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 197-212, са прегледом старије литературе о овој теми.

12 Првовенчани, С. нав. дело, стр. 65; Благојевић, М. и Медаковић, Д. (2000) *Историја српске државности*, књига I, Нови Сад: САНУ огранак у Новом Саду, Беседа, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, стр. 87-88.

13 Царски сан тумачен је као византијска дворска титула: Калић, Ј. (1993) Србија у доба кнеза Страцимира, у: *Богородица Градачка у историји српског народа*, Чачак: Народни музеј, стр. 52; Максимовић, Љ. (2000) Србија и методи управљања Царством у XII веку, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 61. За другачије мишљење видети: Благојевић, М. и Медаковић, Д. нав. дело, стр. 87. Последњи о томе расправља рекапитулирајући ранија становишта: Цветковић, М. (2011) Стефан Немања и Дубочица, у: *Стефан Немања и Топлица (тематски зборник)*, уредник Бојовић, Д. (2011), Ниш: Центар за Црквене студије, стр. 48-49.

14 Искрпно о овој теми видети: Алексић, В. (2009) Почетак владавине Стефана Немање и његово киторство као разлог сукоба са браћом, *Весник војног музеја* 36, Београд: Војни музеј југословенске народне армије, стр. 11-17.

15 Овакво мишљење заступа: Бојовић, Д. Рађање српске цркве у Топлици (хагиографска и химнографска сведочанства), у: *Стефан Немања и Топлица*, уредник Бојовић, Д. (2011) Ниш: Центар за Црквене студије, стр. 30.

16 Шуица, М. нав. дело, стр. 337.

По казивању Стефана Првовенчаног прву задужбину је подигао одмах по састанку са царем Манојлом, био је то женски манастир *Богородице у Топлици*, код данашње Куршумлије. Доментијан пише:

*И живећи на истоку у своме делу, поче зидати манастир у име Пресвете Богородице... И снадбе га добро сваким божаственим потребама и светињеним сасудима на похвалу Пресвете Богородице, и предаде га на покој и на спасење ирнцима.*¹⁷

У близини овог манастира зида Немања још један манастир, посвећен Св. Николи:

*И док се још на Истоку бавио (тј. док је још увек био удео-они кнез, прим. М. П.) ... поче зидати други манастир у име светог међу светима, великога архиепископа Николе. И силом Божјом и Светог Духа, ... би саздана црква, и пред црквом кула која се подизала у небесну висину, казује Доментијан.*¹⁸

Свети Сава једино даје другачији редослед градње ових светиња: *Сам сазда манастире: прво у Топлици светог оца Николе, и други тамо свету Богородицу у Топлици.*¹⁹

Црква Светог Николе је саграђена по угледу на средњу цркву (посвећена Св. Михаилу) манастира Пантократора у Цариграду, који је у то време уживао велики углед као највећа цариградска задужбина Комнина, али и као место у којем су сахрањени чланови те династије.²⁰ Марица Шупут даље истиче да постоје чињенице које указују на то да је Стефан Немања овај храм градио као своју гробну цркву и да то није била његова првобитна намера са Студеницом.

Управо је изградња ова два манастира узрок сукоба са браћом. Браћа су Немањи замерала што без њихове сагласности приступа градњи цркава у својој области. Верујемо да

---

¹⁷ Доментијан, *Живот Светог Саве и Живот Светог Симеона*, приредио Радмила Маринковић (1988), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 241.

¹⁸ Исто, стр. 241-242. Иначе ваља поменути да је култ светог Николе у средњовековној Србији био веома раширен, те да је велики број задужбина био посвећен њему. Сви Немањићи су слали дарове цркви Светог Николе у Барију, где се чувају његове мошти. А данас видимо да највећи број српских домаћинстава као своју крсну славу прославља управо овог светитеља.

¹⁹ Свети Сава, *Сабрани списи*, приредио Димитрије Богдановић (1986), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 98.

²⁰ Шупут, М. Цариградски извори архитектуре цркве Св. Николе у Куршумлији, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање* (2000), Београд: САНУ, стр. 171-179.

ту има истине. Ако се пође од тога да Стефан Првовенчани и Доментијан тежиште сукоба стављају на грађење цркве св. Николе,²¹ можемо претпоставити да градња Св. Богородице није у великом жупану Тихомиру изазвала подозрење, јер то није био Немањин ктиторски подухват у пуном смислу те речи, већ само обнова делимично порушене грађевине, чиме Немања није исказивао тежњу за осамостаљењем.²² Али подизање св. Николе од темеља, које је подразумевало и одобрење надлежног нишког епископа, дакле Грка из Византије, имало је већу тежину и шири значај. Као први Немањин ктиторски подухват у пуном значењу те речи црква Св. Николе, намењена за ктиторову гробницу, био је то чин достојан самосталног владара.²³

Настали су унутрашњи немири у којима је Немања најпре био заробљен од стране браће и затворен у некој пећини.²⁴ Том приликом Немања се молио Св. Ђорђу да га избави тамнице, положивши завет да ће му у том случају „послужити читавог живота”.²⁵ Убрзо је заиста ослобођен. Успео је да победи у сукобу и постане велики жупан, док су његови противници на челу са његовом браћом уточиште и помоћ потражили у Византији. Одмах по ослобођењу почео је да зида храм посвећен Светом Ђорђу, захваљујући Светом Сави сазнајемо да је то манастир: *Светог Георгија у Расу*.²⁶ То су дакле *Ђурђеви Ступови* завршени 1171. године, на северозападу од Новог Пазара.

Много доцније подигао је Немања најчувенију своју задужбину манастир *Студеницу*, посвећен Рођењу Пресвете Богородице. Храм је изгледа почео да зида иза 1183. године, али су завршни радови вероватно трајали и 1196/1197. године, када је замонашени Немања боравио у овом манастиру.²⁷ То је велелепна задужбина у којој је примио монашки постриг 1196. године и провео у њој као монах годину и по дана, пре одласка на Свету Гору. Пошто се упокојио у Хиландару његове мироточиве мошти Свети Сава је пренео у Србију и сахранио у Студеници где и данас леже да пружају утеху вернима и чекају васкрсење мртвих.

---

21 Првовенчани, С. нав. дело, стр. 67; Доментијан, нав. дело, стр. 242.

22 Шупут, М. нав. дело, стр.178.

23 Исто, стр.179.

24 Првовенчани, С. нав. дело, стр. 67; Доментијан, нав. дело, стр. 244.

25 Првовенчани, С, нав. дело, стр. 68; Доментијан, нав. дело, стр. 245.

26 Свети Сава, нав. дело, стр.98.

27 Живојиновић, М. (2000) Стефан Немања као монах Симеон, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 102.

Студеници је дао Немања место првог српског манастира и то су његови наследници поштовали, тако је игуман Студенице био стално први међу игуманима српских манастира.²⁸ Студенички типик био је модел за сва потоња манастирска правила, јер се често у манастирским повељама односи регулишу као у Студеници. Типик манастира написао је Свети Сава, који је и сам овде старешиновао између 1208–1215. године.²⁹

Студеница је и у архитектонском смислу врло значајна. Са њом почињу велике задужбине немањинског периода и самим тим читавог српског задужбинарства.

Немања је подигао и манастир *Светог Николе* у Ибру. Манастир се још помиње у Студеничком типиксу: његов игуман требало је да буде присутан приликом избора игумана Студенице.³⁰

Саградио је Немања и манастир *Св. Богородице* на Бистрици, десној притоци Лима.

Немања је подигао и женски манастир *Св. Богородице* у Расу. У овом манастиру је монашки постриг примила његова супруга Ана и узела име Анастасија, после сабора 1196. године. Њене свете и нетљене мошти данас почивају у Студеници заједно са моштима Немањиним и њиховог сина Стефана Првовенчаног.

Поред подизања манастира забележено је у изворима да је Немања поједине манастире обнављао. У време док је држао Ниш и Скопље иза 1183. године а пре пораза на Морави 1190. када је изгубио ове области, он је у Нишу сазидао цркву *Св. Пантелејмона*,³¹ а у Скопљу цркву *Св. Арханђела Михаила*, док је манастиру *Св. Борђа* код Скопља потврдио поседе.³²

Немања је такође даривао многе светиње и материјално их помагао. Богато је обдарио најпознатије хришћанске

---

28 Марковић, В. нав. дело, стр. 124.

29 Доментијан, нав. дело, стр. 123; Теодосије, *Житија*, приредио Димитрије Богдановић (1988), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 171.

30 Свети Сава, нав. дело, стр. 92.

31 Оскудна сазнања о овој цркви која је и данас драга светиња православних Нишлија сабрао је у својој студији: Кораћ, В. (2000) Свети Пантелејмон у Нишу, задужбина Стефана Немање, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 163-169.

32 Првовенчани, С. нав. дело, стр. 74; Калић, Ј. Борбе и тековине великог жупана Стефана Немање, у: *Историја српског народа*, прва књига, Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), уредник Тирковић, С. (2000), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 259.

храмове, на првом месту цркву *Светог Гроба* у Јерусалиму, затим цркву *Светог Јована Претече* такође у Јерусалиму, потом цркву *Светог Теодора* у близини Витлејема. Богате дарове слао је и манастиру *Богородице Евергетидске* у Цариграду и манастиру великог мученика Христова *Светог Димитрија* у Солуну.³³

Забележено је и како је Немања слао дарове и римокатоличким светињама. Цркви *светих и свехвалних врховних апостола Петра и Павла* у Риму, данашњем Ватикану, као и цркви *Светог Николаја*, у данашњем Барију.³⁴

Ово је занимљив податак који сведочи да Немањи као православног владоцу није било страни помагање римокатоличких светиња. Међутим, када видимо које је цркве помагао постаје нам јасно да разлози таквог поступка нису религиозне природе. Црква Светих апостола Петра и Павла у Риму је катедра римског папе, те су ти дарови долазили директно њему, као једном од најмоћнијих државника тадашње Европе са којим је Немања итекако желео да одржава добре односе. Црква Светог Николе у Барију била је архиепископско седиште коме је била потчињена Которска епископија чија се јурисдикција налазила у Немањиној земљи, те је више него јасна политичка природа овог ктиторства. Немања је свакако био заинтересован да одржава добре односе са надбискупом Барија. Да је ова тврдња тачна потврђује и непостојање података да је Немања даривао или на било који начин помагао било коју другу римокатоличку светињу. Такође он није никада подигао ниједну римокатоличку богомољу, као што је саградио низ поменутих православних цркава. Познати и често цитирани натпис на цркви Св. Луке у Котору ово, такође, потврђује, јер не каже да је цркву саградио Стефан Немања, већ само да је она подигнута: *sub tempore domini Nemanie magni iupani et filii sui Velcanni regi Dioclie, Dalmatie, Tribunie, Toplize et Cosne*.³⁵

---

33 Првовенчани, С. нав. дело, стр. 74; Теодосије (1988), нав. дело, стр. 139: *И дође у свој звани му манастир, у дом пречисте Богоматере Евергетиде, то јест Добротворке, јер је и ту са оцем био назван као ктитор. Јер од почетка много злата дадоше за подизање тога манастира, и купише многе метохе и насеља, и дозидаше обнове које су требали, и ови су их због тога сматрали као своје ктиторе, и са првим ктиторима били су написани да се помињу. И опет тада Свети им много злато са собом беше донео.*

34 Првовенчани, С. нав. дело, стр. 74.

35 Томовић, Г. (1997) Натпис на цркви Св. Луке у Котору из 1195. године, у: *Црква Св. Луке кроз векове*, Котор: Српска православна црквена општина, 23-31. Овај текст би у нашем преводу гласио: „У време господара Немање великог жупана и његовог сина Вукана краља Дукље, Далмације, Требиња, Топлице и Хвосна”.

Његови биографи на више места помињу како је обилно даривао светогорске манастире и то најпре као владалац који је слао дарове свом сину, светогорском монаху Сави да их подели манастирима, а онда када се и сам као монах Симеон преселио на Свету Гору наставио је да богато дарује манастире.³⁶

Међутим, управо ту на Светој Гори, његово задужбинарство достигло је зенит свог прегнућа. Подизањем једног манастира Немања је заокружио читав свој задужбинарски златни круг, а српски народ осветлио непресушним извором незалазне светлости.

Највећи киторски подвиг и један од највећих Немањиних успеха је подизање манастира Хиландара. Али остварење ове идеје, повлачило је за собом извесне сложене и многобројне послове, зато су Симеон и Сава деловали промишљено, али истовремено брзо и одлучно. „Нису прошла ни два пуна месеца од Симеоновог доласка у Ватопед, а Сава је отишао у Цариград код цара Алексија III Анђела”,³⁷ који је био таст српског великог жупана Стефана Немањића, и захваљујући тим родбинским везама, али и великом угледу Симеона и Саве код светогорских монаха, цар је изашао у сусрет Савиним жељама.

Византијски цар је издао хрисовуљу јуна 1198. године којом је Хиландар „стављен под власт и управу монаха Симеона и Саве”. По царској одлуци манастир није био никоме подложен, ни светогорском проту, ни игуману Ватопеда, већ је постао самосталан и самоуправан, у свему изједначен са другим царским манастирима на Светој Гори.

Иначе Хиландар је лично одабрао монах Симеон, када је обилазио Свету Гору да пронађе погодно место за подизање српског манастира. Био је то запустели манастирчић раније разрушен од гусара, који се налази на североистоку Атоса. Требало га је изнова подизати. Материјалну помоћ за обнову манастира послао је и српски велики жупан Стефан Немањић. Многобројним пословима око изградње руководио је

---

36 Доментијан, нав. дело, стр. 277, 279, даривање светогорских манастира од стране св. Симеона помиње на више места и бележи да су у најпознатијем манастиру, Лаври Св. Атанасија Атонског, Свети Симеон и Свети Сава поштовани као други ктитори (*написани беху ту у помен са првим ктиторима*); Теодосије, нав. дело, стр. 120, 121, 124, 125, 130, 131, 134, такође, бележи многе дарове св. Симеона Мироточивог светогорским манастирима, и то најпре злато и дарове које је још као владалац слао сину Сави да их подели светињама по свом нахођењу, а потом и дарове које је са сином делио манастирима као монах Симеон.

37 Благојевић, М. (1998) *Србија Немањића и Хиландар*, Нови Сад: Друштво историчара јужнобачког и сремског округа, стр. 35.

монах Сава. Најпре је обновљена и проширена стара црква посвећена Вавдењу Пресвете Богородице. Цео манастирски комплекс је добро утврђен и заштићен од напада разбојника. Око манастира подигнут је град са јаким зидинама и великим пиргом (кулом) за одбрану. На основу овог и свега другог што су учинили, монаси Симеон и Сава сматрани су за „прве” ктиторе Хиландара.³⁸

Монах Симеон издао је хрисовуљу 1198. године манастиру Хиландару, чиме је постао ктитор овог манастира, потчинивши истовремено Хиландару бројна села, четири пчелара и сто седамдесет влаха.³⁹

Будући да су били ктитори манастира Симеон и Сава су имали права да одреде игумана. За то су одредили способног монаха Методија, који је активно учествовао у пословима око изградње манастира. Њега је Симеон у два наврата слао у Србију да тражи од Стефана Првовенчаног даљу помоћ за радове око и у манастиру.

Камен темељац српске аутокефалије

Ктиторска делатност Стефана Немање одиграла је велику улогу у будућем Савином раду на стварању Аутокефалне архиепископије, и управо у том светлу треба посматрати њен значај.

Поменули смо како је Немања подигао и обновио бројне православне цркве и манастире. Неки од ових манастира постали су касније значајна верска и административна средишта. Тако ће за седиште Топличке епископије Свети Сава одредити манастир Св. Николе код Куршумлије. Колико је ова задужбина са својом облашћу била значајна сведочи и чињеница да је после проглашења Српске патријаршије Топличка епископија уздигнута на ранг митрополије.⁴⁰

Поред тога што је Немања саградио многе задужбине он се постарао да све оне буду снадбевене свим потребним предметима. У сваком манастиру који је основао он је „сатворио управу као што треба”, пише Свети Сава.⁴¹ Његове задужбине нису биле подложне надлежном архијереју, већ само њему као ктитору. У томе је лежао највећи потенцијал

---

38 Исто, стр. 33.

39 Исто, стр. 34.

40 Јанковић, М. (1985) *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд: Историјски институт, стр. 151.

41 Свети Сава, нав. дело, стр. 98.

ових задужбина, оне су тиме постале језгро будуће аутокефалије.⁴²

Ктиторска делатност Стефана Немање је поставила основе будуће Српске Цркве. Не умањујући заслуге Светога Саве, морамо нагласити да је допринос његовог оца у том послу био велики. Што само потврђује логичну нужност, да српска Аутокефална Црква није могла да настане ни из чега.

„Организовани живот средњовековног друштва не може се ни замислити без потребног броја цркава и манастира, свуда у свету, па и код нас. Пошто градских насеља у унутрашњости у српским земљама није било у то време, улога манастира је била огромна. Управо распоред манастира, број цркава на одређеном простору, знак су живота на њему. Тако је Немања припремао терен за Савину делатност”, закључује Јованка Калић.⁴³

Мрежом аутономних српских манастира, Немањиних задужбина које су биле подложне само њему, у којима је он уређивао унутрашњи живот, постављао игумане, посејано је семе једне нове помесне православне Цркве.

Пример тога можемо најбоље видети у Топлици. Немањине задужбине у Топлици су језгро будуће Савине Топличке епископије. А тај крај је припадао јурисдикцији нишког Епископа, који је у то време живео ван граница Србије и био је Грк, али иако надлежни архијереј, није имао никаквог утицаја на ове манастире.⁴⁴

Највећи значај од свих Немањиних задужбина на стварању услова за Аутокефалност Српске Цркве имао је несумњиво манастир Хиландар. Димитрије Богдановић о томе пише: „За постанак и даљу судбину српске аутокефалне цркве манастир Хиландар је имао велики значај. Већ само оснивање посебног српског манастира у Светој Гори, својеврсном седишту православне духовности на византијском подручју и добијање акта којим је потврђена његова независност и 'аутокефалност', откривали су тежње првих Немањића и наговештавали развој српског црквеног питања”.⁴⁵

---

42 О томе исцрпно: Бојовић, Д. нав. дело.

43 Калић, Ј. (1979) Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године, у: *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 51.

44 Владимир Алексић, сматра да топлички манастири нису били подложни нишком епископу, видети: Алексић, В. Нишка епископија у држави Стефана Немање, у: *Православна теологија и култура*, уредник Бојовић, Д. (2009), Ниш: Центар за Црквене студије, стр. 204-205.

45 Богдановић, Д. Преображај српске цркве, у: *Историја српског народа*, прва књига, Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), уредник

Миодраг Петровић пак каже да је „из аутономне Студенице израсла аутокефална Архиепископија – Жича”. И даље наводи да је за постојање и званично признавање Српске Цркве било кључно Савино игуманство у Студеници од 1206. до 1217. године.⁴⁶

Слично о томе говори и Ђоко Слијепчевић: „Углед рашког епископа почиње да тамни од повратка Светога Саве из Свете Горе у Србију 1207. године ... У *Студеничком* типичу се помиње, да су студеничког игумана бирали игумани других шест манастира. Баш због тога што су они учествовали у избору игумана манастира Студеница, који је већ био постао српски национални центар у земљи, може се узети да су сви они били Срби”.⁴⁷

Доментијан такође пише како је рад Светога Саве био жив и разгранат док је игумановао у Студеници.⁴⁸ А описујући овај рад из нешто удаљеније историјске перспективе Теодосије означава манастир Студеницу као црквени центар Србије.⁴⁹

У сваком случају, одређена црквена традиција са националним обележјем, осим епископије у Расу о којој пише Охридски архиепископ Димитрије Хоматијан у познатом писму Светога Сави,⁵⁰ постојала је и пре успостављања Српске цркве 1220. године. А доласком Светог Саве у Србију почиње се отворати нова епоха у животу Српске Православне Цркве и народа.

Извори:

Доментијан, *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*, приредила Маринковић, Р. (1988), Београд: Српска књижевна задруга.

Тирковић, С. (2000), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 316. Такође не треба заборавити да је за прве српске епископе Сава довео из Хиландара образоване монахе. Познато је да су сви архиепископи после Светога Саве, осим Арсенија I, били пре тога хиландарски монаси; О томе видети исцрпну студију, која сериозно доказује пресудни значај Хиландара за изградњу српске Цркве: Богићевић, А. (2002) *Хиландарски монаси у управи Српске Цркве од 1200. до 1346. године*, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска.

46 Петровић, М. (1986) *Студенички типик и самосталност Српске цркве*, Београд: Дечје новине, стр. 31.

47 Слијепчевић, Ђ. (2002) *Историја Српске Православне Цркве*, прва књига, Београд: БИГЗ, стр. 50.

48 Доментијан, нав. дело, стр. 123-124.

49 Теодосије, нав. дело, стр. 162-173.

50 Острогорски, Г. (1970) *Византија и Словени*, Београд: Просвета, стр. 179;

Провенчани, С. (1988) *Сабрани списи*, Београд: Српска књижевна задруга.

Свети Сава, *Сабрани списи*, приредио Димитрије Богдановић (1986), Београд: Српска књижевна задруга.

Теодосије, *Житија*, приредио Димитрије Богдановић (1988), Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА:

Алексић, В. Нишка епископија у држави Стефана Немање, у: *Православна теологија и култура*, уредник Бојовић, Д. (2009), Ниш: Центар за Црквене студије, стр. 199-209.

Алексић, В. (2009) Почетак владавине Стефана Немање и његово ктиторство као разлог сукоба са браћом, *Весник војног музеја* 36, Београд: Војни музеј југословенске народне армије, стр. 11-17.

Благојевић, М. (1997) Српске удеоне кнежевине, *ЗРВИ* 36, Београд: Византолошки институт САНУ, 45-62.

Благојевић, М. (1996) Жупа Рече и Дендра Јована Кинама, *ЗРВИ* 35, Београд: Византолошки институт САНУ, стр. 197-212

Благојевић, М. и Медаковић, Д. (2000) *Историја српске државности*, књига I, Нови Сад: САНУ огранак у Новом Саду, Беседа, Друштво историчара јужнобачког и сремског округа.

Благојевић, М. (1998) *Србија Немањића и Хиландар*, Нови Сад: Друштво историчара јужнобачког и сремског округа.

Богдановић, Д. Преображај српске цркве, у: *Историја српског народа*, прва књига, Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), уредник Ћирковић, С. (2000), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 315-328.

Бојовић, Д. Рађање српске цркве у Топлици (хагиографска и химографска сведочанства), у: *Стефан Немања и Топлица*, уредник Бојовић, Д. (2011) Ниш: Центар за Црквене студије, стр. 27-35.

Богићевић, А. (2002) *Хиландарски монаси у управи Српске Цркве од 1200. до 1346. године*, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска.

Ђекић, Ђ. (2018) *Свети Јован Владимир – историја и култ*, Лепосавић: Институт за српску културу.

Живојиновић, М. Стефан Немања као монах Симеон, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање*, (2000), Београд: САНУ, стр. 101-113.

Јанковић, М. (1985) *Епископије и митрополије српске цркве у средњем веку*, Београд: Историјски институт.

Калић, Ј. (1993) Србија у доба кнеза Страцимира, у: *Богородица Градачка у историји српског народа*, Чачак: Народни музеј, стр. 47-56.

- Калић, Ј. (1979) Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године, у: *Сава Немањић – Свети Сава. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 27-52.
- Калић, Ј. Борбе и тековине великог жупана Стефана Немање, у: *Историја српског народа*, прва књига, Од најстаријих времена до Маричке битке (1371), уредник Ђирковић, С. (2000), Београд: Српска књижевна задруга, стр. 251-263.
- Кораћ, В. (2000) Свети Пантелејмон у Нишу, задужбина Стефана Немање, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 163-169.
- Максимовић, Љ. (2000) Србија и методи управљања Царством у XII веку, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви. Историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 55-64.
- Марковић, В. (2002) *Православно монаштво и манастири у средњовековној Србији*, Горњи Милановац: Лио.
- Острогорски, Г. (1970) *Византија и Словени*, Београд: Просвета.
- Петровић, М. (1986) *Студенички типик и самосталност Српске цркве*, Београд: Дечје новине.
- Слијепчевић, Ђ. (2002) *Историја Српске Православне Цркве*, прва књига, Београд: БИГЗ.
- Томовић, Г. (1997) Натпис на цркви св. Луке у Котору из 1195. године, у: *Црква св. Луке кроз вјекове*, Котор: Српска православна црквена општина, стр. 23-31.
- Троицки, С. (1935) *Ктиторско право у Византији и немањићкој Србији*, Београд: Глас СКА.
- Цветковић, М. (2011) Стефан Немања и Дубочица, у: *Стефан Немања и Топлица (тематски зборник)*, уредник Бојовић, Д. (2011), Ниш: Центар за Црквене студије
- Шуица, М. Ктитор, у: *Лексикон српског средњег века* (1999), Београд: Knoweldge, стр. 336-339.
- Шупут, М. (2000) Цариградски извори архитектуре цркве Св. Николе у Куршумлији, у: *Стефан Немања – Свети Симеон Мироточиви – историја и предање*, Београд: САНУ, стр. 171-179.

Miloš Pavlović
University in Niš, Faculty of Philosophy, Niš

KTETOR ACTIVITIES OF STEPHEN NEMANJA AND
THEIR SIGNIFICANCE FOR 1219 SERBIAN ORTHODOX
CHURCH AUTOCEPHALY

Abstract

This study is an endeavour to reconstruct major ktetor activities of Grand Duke Stephen Nemanja by analysis of sources and relevant literature which were connected with the Serbian Orthodox Church autocephaly, ensured by St. Sava. It turns out that Stephan Nemanja had prepared the grounds for the formation of the autocephalous Serbian Church through his extensive endowment activities, as well as other activities in the field of religious politics. So far, in science, the decisive importance of Nemanja's ktetor activities as the cornerstone of the Serbian Church in the Middle Ages has not been emphasized sufficiently.

Key words: *Stephen Nemanja, ktetor activity, endowment, Serbian Orthodox Church, autocephaly*

*Манастир Студеница, код Ушћа;
фото: Рајко Р. Каришић*